

Janio Endzelyno terminologinės išvalgos

SOLVITA LABANAUSKIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

ESMINIAI ŽODŽIAI: baltų kalbos, latvių terminologija, lietuvių kalba, terminologijos principai

Janio Endzelyno 140-osioms gimimo metinėms

<...> Kā bitīte medu sūca,
Tā es ļaužu valodiņu.
Es saliku vārdu ziedus,
Kā puķītes vainagā <...>
(iš latvių liaudies dainos)¹

I ndoeuropeistas, garsiausias XX a. latvistas Janis Endzelyns (Jānis Endzelīns) gimė 1873 m. vasario 22 d. (pagal senąjį kalendorių – 10 d.) šiaurės Latvijoje, netoli Valmieros miesto. Mirė 1961 m. liepos 1 d. Kuoknesėje, palaidotas Rygoje, Rainio kapinėse. Jam prieš daugiau kaip pusšimtį metų buvo lemta tapti vienu didžiausių latvių kalbininkų.

Šiame straipsnyje trumpai pristatoma J. Endzelyno mokslinė veikla, kalbinės nuostatos, ypatingas dėmesys skiriamas jo terminologinėms pažiūroms.

Latvių milžinas², kaip jį apibūdina dauguma mokslininkų, J. Endzelynas kalbotyrą studijavo Estijoje (tuo metu Dorpat, dabartiniame Tartu universitete) ir Ukrainoje (tuometinėje Rusijos imperijoje buvusiam Charkovo universitete). Pirmosios jo mokslinės publikacijos pasirodė studentavimo metais pseudonimu *Kaugurietis* (pagal gimimo vietą Kaugurų valsčiuje) (Zīriņa, 2012). Nuo 1920 m. iš Charkovo persikėlė į Rygą ir pradėjo dirbti Latvijos valstybiniame universitete. 1920 m. jo iniciatyva čia įsteigtas baltų filologijos skyrius, kuriam visą laiką pats ir vadovavo. J. Endzelynas skaitė latvių kalbos kursą, dėstė lietuvių ir prū-

¹ Žodžiai apie kalbą imti iš vienos J. Endzelyno mėgstamiausių dainų.

² Pirmasis taip J. Endzelyną pavadino K. Būga.

sų, senąsias germanų kalbas, sanskritą ir kitus lyginamosios kalbotyros dalykus. Jo paskaitos pasižymėjo nepaprastu sistemingumu, faktų gausumu, preciziškumu (Sabaliauskas 1962: 305). J. Endzelynas laisvai naudojosi įvairių kalbų faktais, susiedamas juos į logiškai aiškią, tikslią sistemą.

Nė vienas latvių mokslininkas nebuvo išrinktas tokios daugybės įstaigų ir organizacijų nariu kaip J. Endzelynas – jis buvo ne tik Europos (Čekijos, Estijos, Olandijos, Suomijos, Švedijos, Vokietijos ir kt.), bet ir Amerikos lingvistų draugijos garbės narys (*EL* 1972: 155). Per šešiasdešimt su viršum metų trukusį intensyvios mokslinės veiklos laikotarpį kalbotyrininkas paskelbė per 300 darbų latvių, rusų, vokiečių, lietuvių, italų, prancūzų, lenkų kalbomis. Iš pamatinių J. Endzelyno baltistikos darbų minėtini: *Славяно-балтийские этюды* (*Slavų ir baltų etiudai*), 1911 m.; *Senprūšu valoda* (*Senovės prūsų kalba*), 1943 m.; *Baltu valodu skaņas un formas* (*Baltų kalbų garsai ir formos* – 1957 m. išleista lietuvių kalba), 1948 m.; *Ievads baltu filoloģijā* (*Baltų filologijos įvadas*), 1945 m. Svarbu paminėti 1951 m. antrą kartą Rygoje išleistą *Latviešu valodas gramatika* (*Latvių kalbos gramatiką*)³, kurioje, aiškindamas latvių kalbos faktų istoriją, J. Endzelynas dažnai rėmėsi ir lietuvių kalba. „Tam tikra prasme šį veikalą galima laikyti pirmąja baltų kalbų gramatika, kur latvių kalbos faktai pateikiami pirmoje vietoje“ (Sabaliauskas 1982: 109).

1921–1940 m. J. Endzelynas redagavo žurnalą *Filologu biedrības raksti* (*Filologų draugijos straipsniai*, išleista 20 numerių). Dauguma kalbininko darbų sudėta į keturtomę darbų rinktinę *Darbu izlase*, skirtą baltistikos, lyginamosios istorinės kalbotyros, latvių etnogenezės, dialektologijos, toponimikos, kalbų kontaktų, aktualiems latvių kalbos kultūros, leksikografijos ir kt. sričių klausimams aptarti.

BENDRINĖS KALBOS NORMINIMO PAŽIŪROS

Dainos Nytinios žodžiais tariant, J. Endzelyno teorines pažiūras galima susisteminti, remiantis įvairiapusiais mokslinio palikimo tyrimais (Nitiņa 1972: 12).

J. Endzelynas kartu su kitu garsiu latvių kalbininku Karliu Miūlenbachu (Kārlis Mīlenbahs) išplėtojo ir įtvirtino pagrindinius latvių kalbos norminimo principus. Mokslininkas, sekdamas Leipziger mokyklos lingvistais, skrupulingai nagrinėjo kiekvieną kalbos detalę įvairiuose jos raidos eta-

³ 1958 m. už šį darbą J. Endzelynui – pirmajam mokslininkui Latvijoje – buvo skirta Lenino premija.

puose. Jam buvo svarbūs ne tik istoriniai latvių kalbos duomenys – siekdamas objektyvaus vertinimo, jis siūlė imtis lyginimo, t. y. savo kalbos reiškinius lyginti su giminiškomis kalbomis (Porīte 1973: 70).

„Tarp svarbiausių kalbos norminimo principų J. Endzelynas mini atranką. Jau pats toks principas reiškia tam tikrus praradimus – rinkdamiesi ką iš kelių, ko nors turime atsisakyti. Tad net paprasta atranka yra atsakingas darbas, svarbu paimti, kas tinkamiausia ir vertingiausia, o atsisakyti prasčiau ir nereikalingų variantų. Norminamasis darbas vien atranka nesiriboja, reikia kurti ir visai naujų, kalboje nesančių ar iš jos tiesiogiai nepaimtų reiškinių“ (Kniūkšta 2001: 142).

Kaip ir Jonas Jablonskis, J. Endzelynas žiūrėjo gimtosios kalbos grynumo. Atvirai ir griežtai, kritiškai kėlė kalbos klaidas, netaisyklingumus. Profesoriui buvo būdingas išorinis tikslumas (Ādamsons 1999: 5), kalbinis korektiškumas: žodžių reikšmės paisymas, gramatinis taisyklingumas ir skambumas (Celmiņa 1999: 36). To jis reikalavo ir iš kiekvieno kalbančiojo bei rašančiojo.

Latvių kalbininkė Tamara Puorytė (Tamāra Porīte) išvardija šiuos J. Endzelyno kalbos norminimo kriterijus: 1) žodžių formų arba konstrukcijų senumas, 2) žodžių formų arba konstrukcijų vartojimo tradicija ir paplitimas, 3) analogija, 4) semantinis žodžio dalių vaidmuo, 5) kalbos ekonomija, 6) aiškumas, 7) taisyklingumas (Porīte 1973: 71–74).

Kurdamas bendrinės kalbos normas, didelę reikšmę J. Endzelynas teikė latvių liaudies dainoms (Endzelīns I: 31). Jo nuomone, senosios liaudies dainos – vienintelis tyras latvių kalbos šaltinis, tos kalbos, kuria praeityje kalbėjo latviai, nemokėję nei svetimų kalbų, nei bendravo tokią kalbą, kurioje būtų buvę germanizmų ir slavizmų (Endzelīns III₂: 236–237).

Mokslininkas pabrėžė kaimyninių kalbų reikšmingumą. J. Endzelynas kaip pavyzdį latvių kalbai rodė lietuvių kalbą, dažnai savo tyrinėjimuose taikė lietuvių kalbos faktus (Nītiņa 1972: 11). Tai matyti ir Jungtinėse Amerikos Valstijose išleistoje knygoje *Profesora J. Endzelina atbildes. Rīgas latviešu biedrības valodniecības nodaļas sēžu protokoli 1933–1942 (Profesoriaus J. Endzelyno atsakymai. Rygos latvių draugijos kalbotyros skyriaus posėdžių protokolai 1933–1942)*, pvz.:

Kā pareizi saukt „galvas plikumu“ (Die Glatze, плешь)? Atb.: Glikā tekstā atrodams vārds „pleiķis“, bet tas ar savu *ķ* skaņu nav latvisks. Derētu ieviest jaunu vārdu „pleiće“, kas atbilstu lš. „pleikē“ (Endzelīns 2001: 23).

Vai pareizi – „esamība“ (das Sein)? Atb.: šai nozīmē labāk sacīt „esme“ (kā lš. *esmē*) un „ira“. Abu šo vārdu nozīmes varētu šķirt (Endzelīns 2001: 24).

„Ateljē“ vārda vietā, kas ir bez latviskas galotnes, varētu lietot vārdu „dirbikla“ (sal. ar lš. *dirbyklā*) un Priekulē pazīstamu verbu „piedirbt“ = pietaisīt) (Endzelīns 2001: 32)⁴.

Minētuosē *Rygos latvių draugijos* posēdžiuosē buvo nagrinėjami sintaksės, stilistikos, rašybos, terminologijos ir kitų sričių klausimai. Juosē dalyvavo ir Lietuvos atstovai – Petras Jonikas ir Jonas Kabelka.

Lietuvių kalbą J. Endzelynas išmoko savarankiškai ir ji jam tapo ne tik pagalbine priemone kitoms kalboms tirti, bet ir tiesioginiu tyrinėjimo objektu (Sabaļausks 1959: 23). Į lietuvių žurnalus (*Lietuvių tauta*, *Archivum Philologicum*) rašė straipsnius, domėjosi kultūriniu Lietuvos gyvenimu. J. Endzelynas su dideliu nuoširdumu visuomet minėdavo kalbinius – lietuvių Kazimierą Būgą ir estų Paulių Aristę (Paul Ariste) (Bitūtė-Murele 1999: 25). K. Būgą latvių mokslininkas skatino eiti žodynininko keliu (Vosyltė 1956: 88). Nepamirštas liko ir J. Jablonskis. Jį J. Endzelynas minėjo kaip mokytoją, išmokiusį teorinių dalykų ir padėjusį tvarkyti terminiją.

J. Endzelyno recenzijose, rašytose ir prieš Antrąjį pasaulinį karą, ir pokario metais, ypač atsiskleidžia kalbos nuostatos. Rašydamas apie tekstų vertimus, jis siūlė kiek galima labiau paisyti originalo, bet ir neskriausti savosios kalbos (Endzelīns I: 656). Pasak jo, turi būti įsijaučiama į kalbos dvasią, gyvastį. Naujai žodžio formai išvesti J. Endzelynas įkvėpimo semdavosi iš rašytojų.

Valentina Skujinia (Valentīna Skujiņa) pabrėžė, kad J. Endzelynas laikėsi nuomonės, jog kalba yra gyvas organizmas, kuris mainosi ir tobulėja kartu su visuomene. Todėl dažnai tai, kas laikoma teisinga vienu laikotarpiu, po kurio laiko gali pasirodyti nebetinkama (Skujiņa 1972: 27–28).

⁴ Vertimas: Kaip taisyklingai vadinti „nuplikusių galvos vietą“ (Die Glatze, плешь)? Ats.: Gliko tekste randame žodį „pleikis“, bet jis, kuriame yra garsas *k*, nėra latviškas. Reikėtų įvesti naują žodį „pleice“, kuris atitiktų liet. „pleikė“ (Iš Kalbotyros skyriaus posėdžio, įvykusio 1933 m. gruodžio 7 d., kuriam vadovavo J. Endzelynas).

Ar taisyklingas žodis „esamība“ (das Sein)? Ats.: šia reikšme geriau vadinti „esme“ (kaip liet. *esmē*) ir „ira“. Abiejų žodžių reikšmės reikėtų atskirti (Iš Kalbotyros skyriaus posėdžio, įvykusio 1933 m. gruodžio 21 d., kuriam vadovavo J. Endzelynas).

Vietoj žodžio „ateljē“, kuris neturi latvių kalbai būdingos galūnės, geriau būtų vartoti žodį „dirbikla“ (plg. liet. *dirbyklā*) ir Priekulėje žinomą veiksmąžodį „piedirbt“ = pritaisyti) (Iš Kalbotyros skyriaus posėdžio, įvykusio 1934 m. rugsėjo 27 d., kuriam vadovavo J. Endzelynas).

TERMINOLOGIJS DARBO PRINCIPAI

Praktinę kalbos veiklą J. Endzelynas pradėjo XIX ir XX amžių sandūroje, t. y. tuo metu, kai vyravo individualūs latvių autorių sukurti nesu-norminti žodžiai. Tuo laikotarpiu, kaip teigia latvių terminologė V. Sku-jinia, Latvijoje dar nebuvo sudarytų terminų kūrimo principų (Skujiņa 1972: 17).

V. Skujinia yra rašiusi apie garsaus latvių kalbininko nuopelnus termi-nologijai. Pasak jos, J. Endzelynas nėra paskelbęs atskiro terminologijos problemoms skirto tyrimo, tačiau jo nuomonę šio mokslo klausimu gali-ma susidaryti, perskaičius knygą *Dažādas valodas kļūdas (Ivairios kalbos kļaidos)* (I leid. 1928 m., IV leid. 1932 m.), taip pat atskirus straipsnius iš jo redaguotų knygų (P. Ozoliņa *Valodas prakses jautājumi (Kalbos prak-tikos klausimai)* (1935) ir V. Rūķe *Valodas un rakstības jautājumi (Kalbos ir rašybos klausimai)* (1940)) (Skujiņa 1972: 23).

J. Endzelynas terminologijos klausimais rašė straipsnelius, kurie išspaus-dinti periodiniuose leidiniuose, pavyzdžiui, *Dzimtenes Vēstnesis (Tēvynės žinios)*, *Latvijas Sargs (Latvijos sargas)*, *Latvis, Latvju Mēnešraksts (Latvių mėnesinis leidinys)*, *Skolotāju Avīze (Mokytojų laikraštis)* ir kt. Jis termino-logijos darbais prisidėjo prie latvių kalbos terminijos tvarkybos.

1919 m. pradžioje Peterburge sudaryta pirmoji latvių kalbos termino-logijos komisija – *Latvju terminu komisija (Latvių terminų komisija)*. Tų pačių metų vasarą Švietimo ministerijos siūlymu terminologijos komisija įkuriama ir Rygoje, kuri buvo suskirstyta į sekcijas ir tvarkė įvairių sričių terminus. Ji veikė iki Antrojo pasaulinio karo. Terminologijos komisijai buvo pavaldi speciali kalbotyros komisija, kurią sudarė 7 nariai: J. Endze-lynas (į veiklą įsitraukė 1920 m.), Ernestas Blesė (Ernests Blese), Paulas Dalē (Pauls Dāle), Vilis Plūduonis (Vilis Plūdons), Linardas Laicenis (Linards Laicens) ir kt. – šios komisijos užduotis buvo patikrinti sekcijo-se atlikto darbo kalbinę dalį (Skujiņa 2002: 16). J. Endzelynas buvo pa-skirtas konsultantu. 1922 m. komisija išleido *Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca (Terminologijos žodynq)*, kuriame terminai pateikti rusų, vokiečių ir latvių kalbomis. Čia publikuoti daugiau kaip dešimties sričių terminai: kalbotyros, filosofijos, teisės, finansų, meno, chemijos, matematikos ir kt. *Terminologijos žodyne* pateikiami latviškos kilmės terminai (liaudies termi-nai, naujadarai) ir svetimžodžiai. Vis dėlto žodyne netrūksta ir purizmo: į 1922 m. žodyną šalia tarptautinių žodžių buvo teikiami dirbtinai sukur-ti nesuprantami terminai (Grabis 2006: 224), pvz.: *inerce – kutrība, klients –*

pienāksnieks, koeficients – reizulis, koridors – starpeja, signalizācija – ziņdošana, temperatūra – siltkāpe, tēze – dēts ir kt. Kaip matyti, *Latvių terminų komisija* bandė išguiti didžiąją dalį tarptautinių žodžių (juos J. Endzelynas dar vadino *moderniomis svetimybėmis*), keisdama juos naujažodžiais. Spau-doje buvo skelbiamos apklausos – tokiu būdu į terminijos kūrimą buvo įtraukta ir visuomenė.

Pasirodžius *Terminologijos žodynui*, žiniasklaidoje jį imta aštriai kritikuoti. J. Endzelynas viešai paskelbė tris laiškus, skirtus vienam iš kritikų – medicinos mokslų daktarui Hermanui Buduliui, kuris žodyną pavadino „stipriai paviršutinišku“ terminologijos klausimais (plačiau žr. Endzelins III₂: 127–133). Latvių kalbininkas parašė griežtą atsakymą, kuriuo paprieštaravo nepagrįstai ir absurdiškai kritikai. Atsakymo formos laiškuose jis nurodė ne tik H. Budulio iškritikuotų terminų pasirinkimo motyvus, bet ir apibrėžė terminų kūrimo principus. Trižodžiai terminai J. Endzelino laikomi nebe terminais, o apibrėžtimis, pavyzdžiui, *elpas rīkles vāks* (*antgerklis*). Jo manymu, svarbu, kad pirmiausia būtų surinkti visi liaudyje vartojami žodžiai, o tik po to galima griebtis žodžių darybos (Skujiņa 1972: 22). Be galo reikšmingas, mokslininko nuomone, specialistų ir kalbininkų bendradarbiavimas.

Trečiame ir ketvirtame XX a. dešimtmetyje Latvijoje vyko pakankamai intensyvus terminų kūrimo darbas, tačiau tai buvo daroma nesistemiškai, nederinant ir nekoordinuojant įvairių sričių terminijos (Skujiņa 2002: 18). J. Endzelynas apgailestavo, kad kurdami terminus, lietuviai su latviais tarpusavyje nesiderino – taip galima buvo sudaryti nemažai bendrų abiem tautoms terminų (Endzelins III₂: 373). Jo manymu, laikui bėgant terminiją reikia vis pataisyti, atnaujinti, papildyti.

Latvių kalbininkas yra redagavęs ne vieną žodyną, tarp jų ir kelis terminų žodynus. 1939 m. išleistas dvikalbis terminų žodynas *Vāciski-latviska elektrotehniskā vārdnīca*⁵ (Latvijas Elektrotehniskās biedrības terminoloģijas komisijas sakojums. [Red. J. Endzelins]. Rīgā, 1939) (*Vokiečių–latvių kalbų elektrotechnikos žodynas*), kurio terminus peržiūrėjo J. Endzelynas. Tai buvo pirmasis elektrotechnikai skirtas žodynas, kuriame šalia vokiškų terminų buvo pateiki ir latviški (apie 5000 terminų). Pasak

⁵ Latv. „elektrotechninis žodynas“. J. Endzelino nuomone, pagal latvių kalbos tradicijas taisyklingas pavadinimas būtų *elektrotehniskā vārdnīca* (*elektrotechnikos žodynas*), nes kilmininko forma reiškia priklausymą, o priesagos *-inis* vediniu žymimi rūšiniai santykiai, pobūdis. Būtent tokiais atvejais rusų ir vokiečių kalbose vartojamas būdvardis (Skujiņa 1999: 104–105).

V. Skujinios, 1939 m. žodynas patvirtino, kad tuometinė latvių inteligentijos veikla davė gerų rezultatų – didžioji terminų dalis vartojama ir dabartinėje kalboje. Tai, visų pirma, trumpi ir patogūs terminai – galūnės *-e* vediniai, ir, antra, sudurtiniai terminai. Pažymėtina, kad dalis latviškų terminų sudaryti pagal vokiečių kalbos pavyzdį (Skujiņa 1999: 101).

Minėtini keli J. Endzelyno redaguoti žodynai, kuriuose jis tikrino ne tik korektūrą, bet ir taisė terminus, nomenklatūrinius pavadinimus ir apibrėžtis (Bibliografija 1958: 11):

Latviešu pareizrakstības vārdnīca (Latvių rašybos žodynas). Sakārt. Ed. Ozoliņš. Red. J. Endzelīns, Rīga, 1924.

Svešvārdu vārdnīca (Svetimžodžių žodynas). Sakārt. Ed. Ozoliņš. Red. J. Endzelīns, Rīga, 1926.

Tautsaimniecības vārdnīca (Tautos ūkio žodynas). 1.–4. [Nenobeigta]. Galv. redaktors: E. Dunsdorfs. Redaktori: A. Aizsilnieks, K. Bērziņš, L. Šulcs. Valodas redaktori: J. Endzelīns, E. Hauzenberga-Šturma. Krievu valodas redaktrise N. Sinaiska-Lapa. Rīga, 1943–1944.

Auziņš A., Kleinbergs F. un Plostnieks F. *Vāciski-latviski grāmatrūpniecības termini (Vokiečių–latvių kalbų knygų pramonės terminai)*. Red. A. Augstkalns. [Korektūrā grāmatu skatīja prof. J. Endzelīns un deva dažus priekšlikumus un aizrādījumus]. Rīga, 1940.

Latviešu, vācu un krievu grāmatrūpniecības vārdnīca (Latvių, vokiečių ir rusų kalbų knygų pramonės žodynas). Sakārt. A. Auziņš, (Vārdnīcas nomenklatūru rediģējis prof. J. Endzelīns), Rīga, 1942.

Iš šių žodynų galima spręsti apie latvių mokslininko kalbines pažiūras, taip pat apie terminų sudarymo kriterijus. Dauguma juose teikiamų terminų modelių yra produktyvūs ir šiandien.

Milžinišką darbą J. Endzelynas atliko drauge su K. Miülenbachu rengdamas vieną didžiausių latvių žodynų *Latviešu valodas vārdnīca* (1923–1932) (*Latvių kalbos žodynas*). Žodyne gausu tarmybių, kurios suteikia galimybę vartoti ir pildyti dabartinę terminiją (žr. Skujiņa 1972: 30). Šis žodynas dar svarbus ir tuo, kad čia galima rasti daug lietuvių kalbai naudingos etimologinės medžiagos.

Dirbdamas praktinį terminologijos darbą, J. Endzelynas atkreipė dėmesį į žodžių darybą. Jis pabrėžė žodžių darybos priemonių vienareikšmiškumą (Skujiņa 1972: 24), t. y. būtinumą atsižvelgti į kiekvienos žodžio dalies semantinį vaidmenį (funkciją). Sudarant abstrakčios reikšmės vedinius, J. Endzelynas produktyviausia priesaga laikė *-ība* (intensyvesnėms arba pastovesnėms ypatybėms pavadinti), pvz.: *agrīnība* „ankstyvumas“, *didzība* „dygumas“, *nodarbinātība* „aprūpinimas darbu; užimtumas“, *notu-*

rība „pastovumas“ ir kt. Požymiui arba būsenai įvardyti jis vartojo priesagos *-ums* vedinius. Šio tipo vediniai turi konkretesnę reikšmę, jie vartojami norint pavadinti atskirą atvejį arba laikiną būseną, pvz.: *nopietnums* „rimtumas“; *patiesums* „teisingumas“ ir kt.

J. Endzelynas siūlė naujus terminus daryti su galūne *-e*: tokie vediniai turi trumpesnę formą ir labiau apibendrintą reikšmę, t. y. gali pavadinti ir veiklos procesą, ir rezultatą (Saule-Sleine 1972: 11), pvz.: *aizdedze* „uždegimas“; *bīde* „šlytis“; *slīde* „slydimas“ ir kt.

Latvių kalbininkas kvietė nuošaly nepalikti ir dūrinių, kuriuos patogu vartoti, nes jie vienu žodžiu leidžia išreikšti sudėtinės sąvokas (atitinka terminų trumpumo reikalavimą) (Skujiņa 1972: 11), pvz.: *darbietilpība* „darbo imlumas“; *sausumizturība* „atsparumas sausrai“; *ziemcietība* „atsparumas žiemai“ ir kt.

Į latvių kalbos terminiją J. Endzelynas įtraukė daug naujų žodžių, be kurių neapseinama ir dabartinėje terminijoje. Nemažai jo pasiūlytų terminų, ypač sudarytų su priesagomis ir galūnėmis bei dūrinių, įsitvirtino dabartinėje latvių kalboje, pvz.: *aptumsums* „užtemimas“; *attieksme* „santykis“; *dārzeni* „daržovės“; *dotumi* „duomenys“; *dzinējrats* „smagratis“; *izvirdums* „išsiveržimas; protrūkis“; *laimests* „laimėjimas“; *prievārds* „prieinksnis“; *pārstāvis* „atstovas“; *vide* „aplinka“; *ziede* „tepalas“ ir kt.

J. Endzelynas ypatingą dėmesį skyrė analogijai. Sudarydamas naujus žodžius, jis taikė panašių, jau esančių latvių kalboje, žodžių modelius (Porīte 1973: 71–72). Latvių kalbininkas neatmetė žodžių darybos pagal kitų kalbų pavyzdžius.

Kalbos turtinimo priemonės, pasak J. Endzelyno, yra žodžių skolinimasis iš tarmių, taip pat iš lietuvių ar prūsų kalbų arba savų darymas. Savosios kalbos leksiką, kaip svarbiausią terminijos šaltinį, yra pabrėžęs ir lietuvių terminologijos teorijos kūrėjas Stasys Šalkauskis (plačiau žr. Šalkauskis 1991: 24–60).

Po Antrojo pasaulinio karo 1946 m. buvo įsteigta Latvijos (tuomet dar TSR) Mokslų akademijai pavaldi Terminologijos komisija (pirmiausia buvo pavadinta *Latviešu valodas terminoloģijas un pareizrakstības komisija* (*Latvių kalbos terminologijos ir rašybos komisija*), vėliau pavadinimas su trumpintas ir pervadintas į *Latviešu valodas terminoloģijas komisija* (*Latvių kalbos terminologijos komisija*) (Skujiņa 2007: 5)). J. Endzelynas tapo Kalbos ir literatūros instituto Kalbos skyriaus moksliniu vadovu. Šalia kapitalinių latvių kalbos tyrinėjimų J. Endzelynas rado laiko ir aktualiems kalbos praktikos bei terminijos klausimams. Tuometinė Latvijos TSR

Mokslų akadēmija ģēē leisti laikraštē *Zinātēu akadēmijas vēstis* (*Mokslēu akadēmijas ēinios*) ir kaip atskirā priedā – Terminologijas komisijas biuletenius (per 30 metē išējo 42 terminēu biuleteniai). Juose buvo dedami komisijas išnagriniēti ir aprobuoti latviēski ēvairiē sriēiē terminai ir rusē kalbos terminēu atitikmenys. Tad nuo 1946 m. iki 1955 m. J. Endzelynas darbavosi Mokslēu akadēmijas Latviē kalbos terminologijas komisijojē, raēē atsiliepimus apie mokslo, meno ir technikos sriēiē terminus, juos tikslino ir kūrē naujus ēodzēius. Terminēu darybos klausimais vertingas konsultacijas ēis teikē daugeliui specialistēu (Skujiēa 1972: 30).

Nuo 1946 m., ēkūrus Latvijas Mokslēu akadēmijas Kalbos ir literatūros institutā, J. Endzelynas vadovavo kalbos skyriui, o vēliau iki pat mirties – ēodynē sektoriui.

IŠVADOS

J. Endzelynas – ne tik vienas ēymiausiē latvistē, bet ir baltistē. ēis yra vienas iš pagrindiniē latviē kalbos norminimo principē sudarytojē. J. Endzelyno principē esmē – grieētai laikytis kalbos istorijos faktē, lyginti su giminiēskomis kalbomis, atrinkti, kas tinkamiausia ir vertingiausia, laikytis kalbos grynumo, gramatinio taisyklingumo, skambumo ir paisyti ēodzēiē reikēmiē.

Savo teoriniais ir praktiniais darbais mokslininkas prisidējo prie latviēskos terminijos kūrimo. Jo teorinēs paēiūros, skirtos terminologijos problemoms sprēsti, išryēkēja iš kalbos praktikos reikalams skirtos knygos *ēvairios kalbos klaidos*, ēvairiuose latviēškuose laikraēēiuose ir ēurnaluose pasirodēiusiē straipsneliē, redaguotē terminē, svetimēodzēiē ir raēybos ēodynē bei knygu. Vertingos medēziagos lietuviē terminijai galima rasti J. Endzelyno ir K. Miūlenbacho rengtame *Latviē kalbos ēodyne*.

Didelē reikēmē mokslininkas teikē liaudies kalbai, jā laikē vienu iš pagrindiniē terminijos ēaltiniē. ēis siūlē kurti naujadarus tik tada, kai nerandama liaudyje vartojamo ēodzēio. Latviē kalboje produktyviausia priesaga laikē *-ēba* ir *-ums*, siūlē naujus terminus daryti su galūne *-e* ir nevengti dūriniē (trumpumo kriterijus).

Latviē kalbininkas nepripaēino ilgē, apraēomojo pobūdēio terminē – triēodzēiai terminai jo buvo laikomi apibrēžtimis. ēis ypaē pabrēē kalbininkē ir ēvairiē sriēiē specialistē bendradarbiavimā.

J. Endzelyno dēka latviē terminija buvo plētojama, pildoma ir tvarkoma, o nemaēai jo sukurtē terminē tebevartojama ir dabar.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

- Adamsons E. 1999: Latvju milzis. – *Jānis Endzelīns atmiņās, pārdomās, vēstulēs*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 5–7.
- Bibliografija 1958: *Akadēmiķis J. Endzelīns. Bibliografija*. Sastādītāji: Kārlis Egle un Jānis Paeglis, Rīga: Latvijas PSR zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Bitīte-Murele M. 1999: Vārds – tas ir svētums, gadsimtu pienests. – *Jānis Endzelīns atmiņās, pārdomās, vēstulēs*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 24–27.
- Celmaņa I. 1999: Liela koka paēnā. – *Jānis Endzelīns atmiņās, pārdomās, vēstulēs*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 33–39.
- EL 1972: *Encyclopedia Lituanica* 2, Boston, Massachusetts.
- Endzelīns J. I: *Darbu izlase* 1, 1971, Rīga: Zinātne.
- Endzelīns J. III-2: *Darbu izlase* 3. 2. daļa, 1980, Rīga: Zinātne.
- Endzelīns J. 2001: *Profesora J. Endzelīna atbildes. Rīgas Latviešu biedrības valodniecības nodaļas sēžu protokoli 1933–1942*, Losandželosā, ASV: Ramave.
- Grabis R. 2006: Par latviešu terminoloģijas attīstību un izstrādi. – *Darbu izlase*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 221–229.
- Keinys St. 2005: *Dabartinė lietuvių terminologija*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Kniūkšta P. 2001: *Kalbos vartosena ir tvarkyba*, Vilnius: LKI leidykla.
- Nitiņa D. 1972: Vispārīgās valodniecības jautājumi akadēmiķa Jāņa Endzelīna darbos. – *Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam 1873–1973*, Rīga: Zinātne, 11–24.
- Porīte T. 1973: J. Endzelīna šalvenie literāro normu avoti un normēšanas kritēriji latviešu valodas praksē. – *Latvijas Zinātņu akadēmijas vēstis* 2 (307), Rīga, 68–75.
- Sabaliauskas A. 1962: Janis Endzelynas. – *Literatūra ir kalba* 6, Vilnius, 302–328.
- Sabaļausks A. 1959: Akadēmiķa Jāņa Endzelīna nopelni līnistikā. – *Rakstu krājums. Veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei*, Rīga: Latvijas PSR Zinātņu izdevniecība, 23–27.
- Sabaliauskas A. 1982: Janis Endzelynas. – *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija 1940–1980*, Vilnius: Mokslas, 107–114.
- Saule-Sleina M. 1972: Par akadēmiķa J. Endzelīna darbu latviešu valodas kultūras laukā. – *Latviešu valodas kultūras jautājumi* 8, 7–16.
- Skujiņa V. 1972: J. Endzelīna devums latviešu valodas zinātniskā terminoloģijas attīstībā. – *Latviešu valodas kultūras jautājumi* 8, Rīga, 17–33.
- Skujiņa V. 1999: Terminu modeļi J. Endzelīna caurlūkotajā elektrotehnikas vārdnīcā. – *Linguistica Lettica* 4, Rīga, 100–109.
- Skujiņa V. 2002: *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*, Rīga: LVI.
- Skujiņa 2007: Latvijas Zinātņu akadēmijas terminoloģijas komisija sešos gadu desmitos. – *Latvijas Zinātņu akadēmijas vēstis*, 61. sējums, 3. numurs, Rīga, 4–13.
- Šalkauskis S. 1991: *Raštai* 2, Vilnius: Mintis.
- Vosyltė B. 1956: K. Būga žodynininkas. – *Literatūra ir kalba* 1, Vilnius, 84–113.
- Zīriņa, I. 2012: *Valodnieks no Kauguriem*. Prieiga per internetu: <http://valmiera.zurbu.net/id:1221/feed>. Žiūrēta: 2012-10-03.

TERMINOLOGICAL INSIGHTS OF JĀNIS ENDZELĪNS

This article briefly presents research activity and linguistic views of the specialist of Indo-European languages and the most famous Latvian linguist of the 20th century Jānis Endzelīns. Special attention is given to his terminological views.

During a sixty-year period of intense research activity, he published over 300 works in Latvian, Russian, German, Lithuanian, Italian, French and Polish. Endzelīns along with another famous Latvian linguist Kārlis Milēnbahs developed and established the basic principles of standardization of the Latvian language. These principles are based

upon the adherence to the historical facts of the language, comparison with closely related languages, selection of the most relevant and valuable elements, maintaining the purity, grammatical correctness, sound of language and respect for the meanings of words.

Theoretical and practical works of Endzelīns contributed to the development of Latvian terminology. His theoretical views on problems of terminology can be seen in his articles as well as in dictionaries of terms and books edited by him. After the establishment of Terminology Committee in Riga in 1919, Endzelīns undertook terminology management work. For many years he participated in meetings where term-formation and usage issues in various fields were discussed, and he also provided consultations for professionals of various fields. Endzelīns also edited dictionaries of terms as well as dictionaries of borrowed words and spelling dictionaries.

Endzelīns viewed the language's own resources as the foundation for the terminology development. He paid much attention to word formation and especially to the semantic role of word parts. Suffixes *-ība* and *-ums* in Latvian language were considered by him as the most productive. Endzelīns encouraged the creation of new terms with the ending *-e* and suggested not to avoid compounding.

Thanks to Endzelīns, Latvian terminology was developed, expanded and managed, and many of the terms he created are still in use today.

Gauta 2012-11-09

Solvita Labanauskienė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas labanauskiene@lki.lt